

Anna Godzińska

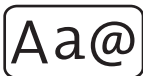
Gender i (auto)biografia

Autobiografia. Literatura. Kultura. Media nr 1 (4), 233-244

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANNA GODZIŃSKA*
Uniwersytet Szczeciński

Gender i (auto)biografia

Streszczenie

Autorka bada związek gender i (auto)biografii. Asumptem do rozważań jest ukazanie się *Encyklopedii gender. Płeć w kulturze* – pierwszej tego typu publikacji w języku polskim, która w formie haseł prezentuje terminologię i metodologię gender studies w różnych dziedzinach nauki. W artykule kategorię (auto)biografizmu potraktowano w kontekście, który wykracza poza literaturoznawstwo – encyklopedia bowiem jest wydawnictwem interdyscyplinarnym, sięgającym także do kulturoznawstwa, socjologii, historii, antropologii i medycyny. Autorka zwraca uwagę na tożsamość (także jako konstrukt społeczno-kulturowy), która jest elementem biografii. Wskazywane przez autorkę tropy (auto)biograficzne w hasłach encyklopedycznych potwierdzają fakt, że kategoria gender ma wpisaną w siebie autobiograficzność.

Słowa kluczowe

encyklopedia gender, gender, gender studies, (auto)biografia, tożsamość

Gender studies, studia nad kulturową tożsamością płci, są badaniami transdyscyplinarnymi. Kategoria *gender* jest przydatna nie tylko w literaturoznawstwie, lecz także antropologii, kulturoznawstwie, socjologii, psychologii, historii, pedagogice czy medycynie. „[...] wszystkie te dyscypliny przeobraziły się na naszych oczach, zyskując coś, co obecnie nazywa się już także »wrażliwością genderową«, a zdawałoby się, ekscentryczna figura krytyka »ugenderowanego«

* Kontakt z autorką: anna.godzinska@yahoo.com

(literackiego bądź krytyka sztuki w ogóle) zdomowała się w dyskursach i mimo ciągle dość dziwacznie brzmiącej nazwy nie budzi już chyba obecnie niczyjzego zdziwienia”¹.

Na Zachodzie początki *gender studies* sięgają lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku, kiedy Robert J. Stoller wygłosił koncepcję dotyczącą *gender identity*² i wyraźnie rozróżnił płęć biologiczną oraz tożsamość kulturowo-społeczną³. W Polsce badania genderowe prowadzone są przez różne ośrodki naukowe od połowy lat dziewięćdziesiątych⁴. To dwudziestoletnie – w porównaniu z zachodnią myślą akademicką – opóźnienie⁵ ma konsekwencje, w bibliografiach akademickich brakuje bowiem kontekstu polskiej nauki i kultury. Ostatnio ukazała się obszerna publikacja sytuująca prowadzone w Polsce badania na tle nauki światowej: *Encyklopedia gender. Płeć w kulturze*⁶.

Encyklopedię tę można oczywiście rozpatrywać wielorako, ale dla mnie stanowi argument, by zapytać o związek *gender studies* z autobiografizmem. Postaram się badawczo prześwietlić hasła, sprawdzając je pod kątem wykorzystanego bądź niewykorzystanego przez autorów/ autorki (auto)biograficznego potencjału. Słowa Tzvetana Todorova: „Tożsamość indywidualna tkwi w opowiadaniu”⁷, będą stanowić tło rozważań na temat tej relacji. Opowiadanie o sobie, odniesienie do własnego doświadczenia, życiorysu jest elementem zawierającym tożsamość podmiotu. Kategorię (auto)biografizmu potraktuję tutaj nie tylko w kontekście literaturoznawczym, lecz także szerszym – jako dowolne odniesienie się do biografii, doświadczenia jednostki czy grupy. Wyjście poza literackie ramy jest usprawiedliwione interdyscyplinarnością encyklopedii.

¹ Anna Burzyńska, Michał Paweł Markowski, *Teorie literatury XX wieku. Podręcznik*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2009, s. 442.

² Robert J. Stoller, *Sex and Gender: On the Development of Masculinity nad Femininity*, Karnac, London 1968.

³ Za prekursorkę badań nad gender uważa się Margaret Mead, która już w latach trzydziestych XX wieku zajmowała się kwestią płci i jej wpływu na rolę i statut jednostki w społeczności. Nie posługiwała się terminem *gender*, ale w swojej książce *Płeć i charakter w trzech społecznościach prymitywnych* zwróciła uwagę na budowanie płci poprzez konstrukt społeczny.

⁴ O historii polskich *gender studies* na polskich uniwersytetach jest mowa w czasopiśmie internetowym „uni-Gender” 2006, nr 1 pt. „Uniwersytet vs. pluriwersytet”, www.unigender.org.

⁵ Tę różnicę w rozwoju m.in. *gender studies* trafnie tłumaczy German Ritz: „[...] w polskiej rzeczywistości społeczeństwo było przez stulecia uciskane z zewnątrz, co nastęrcza trudności przy opisie kolejnej formy ucisku wewnętrznego, gdyż zachodzi tu interferencja” (tegoż, *Niż w labiryncie pożądania. Gender i płęć w literaturze polskiej od romantyzmu do postmodernizmu*, przeł. Bronisław Drąg, Andrzej Kopacki, Małgorzata Łukasiewicz, Wiedza Powszechna, Warszawa 2002, s. 11).

⁶ *Encyklopedia gender. Płeć w kulturze*, pod red. Moniki Rudaś-Grodzkiej, Katarzyny Nadany-Sokołowskiej, Agnieszki Mrozik, Katarzyny Szczuki, Katarzyny Czeczot, Barbary Smoleń, Anny Nasiłowskiej, Ewy Serafin i Agnieszki Wróbel, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2014.

⁷ Tzvetan Todorov, *Ludzie opowieści*, przeł. Roman Zimand, „Pamiętnik Literacki” 1979, z. 1.

Encyklopedia gender to efekt pracy Interdyscyplinarnego Zespołu Badań „Literatura i Gender” przy Instytucie Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. Nie jest ona jednak pierwszą publikacją, która zajmuje się płcią kulturowo-społeczną. Wymieńmy wydaną w 2004 roku książkę Ingi Iwasiów *Gender dla średnio zaawansowanych. Wykłady szczecińskie*⁸. Autorka analizowała w niej teksty literackie oraz teksty kultury przez pryzmat różnic płci, w kontekście krytyki feministycznej. Publikacją, która powstała jako świadoma odpowiedź na medialny spór wokół kategorii gender, jest *Gender. Przewodnik Krytyki Politycznej*⁹ stanowiący zbiór tekstów osnutych wokół tytułowego zagadnienia, osadzający je jednak w kontekście nauki, edukacji, kultury oraz życia codziennego. Na tym tle *Encyklopedia gender* wydaje się projektem nowatorskim, który jako pierwszy w takiej formie prezentuje terminologię i metodologię *gender studies* w różnych dziedzinach nauki¹⁰. Wiedza dotycząca tej ważnej gałęzi współczesnej humanistyki została zamknięta w dwustu hasłach opracowanych przez stu badaczy i badaczek.

We wstępie redaktorki tomu bardzo krótko zarysowują etymologię terminu „gender” – od słowa oznaczającego rodzaj gramatyczny do rozumienia go jako płeć społeczno-kulturową. Wskazują na najważniejsze publikacje, które spowodowały zmiany w jego znaczeniu, przypominają przełomowe badania dotyczące ról płciowych. Wspomniano nie tylko Simone de Beauvoir z jej słynnymi słowami: „Nikt nie rodzi się kobietą”, lecz także inne postacie, które miały wpływ na zmianę w postrzeganiu kobiecości/męskości, m.in. historyczkę Joan Wallach Scott, ekonomistów Gary’ego Beckera, Jacoba Minsera i Salomona Polacheka. Brakuje tu jednak odniesienia do polskich dyskusji i pierwszej polskiej pracy na ten temat autorstwa Bożeny Chołuj¹¹.

Jak zapowiadają we wstępie redaktorki tomu, publikacja ma przedstawiać zarówno dorobek światowych studiów genderowych, jak i osiągnięcia polskiej nauki. Poza tym jej celem jest uporządkowanie oraz sproblematyzowanie polskiego feminizmu i ukazanie sieci połączeń *gender studies* i *women’s studies*, *men’s studies* i *queer studies*. Encyklopedia ma więc w założeniu prezentować stan badań nad gender w Polsce i na świecie, stać się przewodnikiem

⁸ Inga Iwasiów, *Gender dla średnio zaawansowanych. Wykłady szczecińskie*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2004. W podobnym obszarze znajdują się także: Agnieszka Gajewska, *Hasło: feminizm*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2008 oraz Krystyna Kłosińska, *Feministyczna krytyka literacka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2010.

⁹ *Gender. Przewodnik Krytyki Politycznej*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2014.

¹⁰ Jedynym tego typu wydawnictwem przetłumaczonym na język polski był *Słownik teorii feminizmu* Maggie Humm, przeł. Bożena Umińska, Jarosław Mikos, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa 1993, który jednak odnosił się do anglosaskiego stanu wiedzy.

¹¹ Bożena Chołuj, *Dlaczego gender studies*, „Katedra” 2001, nr 2.

w gąszczu haseł związanych z tą kategorią, jak również wskazywać kolejne drogi do pogłębienia wiedzy.

W ten sposób zostały bowiem zbudowane hasła w encyklopedii – każde z nich składa się z trzech części. Pierwsza jest informacją, która definiuje pojęcie, osadza na tle historycznym oraz teoretycznym. Druga to interpretacja i krytyczna analiza – wskazuje na możliwości, jak również ograniczenia danych narzędzi badawczych w odniesieniu do polskiej płaszczyzny naukowej. Trzecia to bibliografia podmiotowa i przedmiotowa z polskimi i zagranicznymi pozycjami. W każdej z nich można znaleźć także publikacje autorki/autora hasła. Zabieg taki ma zapewne udowodnić, że twórcami definicji są osoby kompetentne, znawcy opisywanej dziedziny (wydaje się to istotne ze względu na brak biogramów badaczy i badaczek), a także pokazać, jak zaawansowana jest wiedza z zakresu *gender studies* w Polsce. Poza tym dane zjawisko zostaje osadzone na rodzimym gruncie, wskazując na bliskość z polską kulturą.

Autorki i autorzy haseł to osoby związane z różnymi ośrodkami akademickimi w Polsce i za granicą, z wieloma dziedzinami nauki, łączą je dokonania z obszaru *gender studies*. Nazwiska niektórych z nich, figurujące pod daną definicją, są oczywistością i trudno wyobrazić sobie, by mógł napisać ją ktoś inny. Mam tu na myśli m.in. hasło „antysemityzm” Bożeny Umińskiej-Keff, „feministyczną krytykę literacką” Krystyny Kłosińskiej, „kapłaństwo kobiet” Elżbiety Adamiak, „literaturę kobiecą” Ewy Kraskowskiej, „parytet” Małgorzaty Fuszary czy „handel ludźmi” Barbary Limanowskiej. *Encyklopedia gender* jest zbiorem definicji dotyczących różnych dziedzin nauki: literaturoznawstwa, teatru, filmu, sztuk plastycznych, psychologii, socjologii, historii, filozofii, medioznawstwa. Perspektywa gender pozwala spojrzeć na różnorodne przestrzenie życia, nie tylko w kategoriach naukowych. Jedno hasło odsyła do innego, łącząc się w interdyscyplinarny genderowy łańcuch (współ)zależności. Podzielić je można jeszcze w inny sposób, choć nie będą to nieprzekraczalne ramy, a przenikające się zbiory. Pierwszy zbiór wypełnią terminy związane ściśle z feminizmem (np. abiekt, druga płeć, szklany sufit), drugi – takie, które łączą się z *queer studies* (np. camp, literatura homoseksualna, *drag king / drag queen*). Choć autorzy/autorki haseł nawiązują w części krytycznej do polskich realiów, znajdzie się jednak grupa tekstów, które są zdecydowanie najbliższe rodzimym problemom. Mam tu na myśli m.in. językową niewidzialność kobiet, manifę, rak piersi / Stowarzyszenie Amazonki czy Holokaust. Są też w *Encyklopedii gender* hasła, które stanowią odbicie ostatnich dyskusji w mediach, np. in vitro, aborcja, nacjonalizm, parytet. Ciekawą grupą definicji są te związane z konkretnymi publikacjami (*Druga płeć, Szczeliny istnienia, Śmiech Meduzy, Własny pokój*), które znakomicie pokazują, jak klasyczne teksty feministyczne otrzymują pozaliterackie „drugie życie” – społeczne, psychologiczne, socjologiczne. Ich tytuły stają się metaforami, symbolami konkretnych zjawisk w życiu codziennym.

Podobnie dzieje się w przypadku haseł nawiązujących do przypadków psychoanalitycznych: przypadek Dory, kompleks Antygony oraz kompleks kastracji i kompleks Edypa.

Jest tu także najważniejsze hasło: gender (płeć) – zredagowane przez Karolinę Krasuską (tłumaczkę Judith Butler), która przygląda się tej kategorii na przestrzeni historycznej, z perspektywy różnych szkół feminizmu, a także seksuologii czy psychologii. Autorka hasła oddaje głos Judith Butler, Michaelowi Foucaultowi, Nancy Chodorow i Carol Gillian. Przypomina dyskusje wokół terminu toczące się wśród badaczy i badaczek z różnych kręgów naukowych. Redaktorki podkreślały we wstępie, że publikacja ma być podsumowaniem rodzimych osiągnięć *gender studies* nie tylko z kręgu literaturoznawczego, który chyba najszybciej zaczął korzystać z osiągnięć zachodnich¹². Krasuska nie wspomina w swoim hasle o biograficznym powiązaniu gender i podmiotu. Autorka, wywodząc kategorię z feminizmu / *women's studies*, zapomina o kolejnym ważnym elemencie – dychotomii prywatne/publiczne. Drugofalowe hasło „prywatne jest polityczne” stanowi w tym kontekście zaproszenie do odniesienia się do własnej biografii, do przemówienia tych, którzy/które do tej pory milczeli/milczały. Tam, gdzie w (auto)biografii znajduje się Inność, tam też jest miejsce na *gender studies*. Sformułowania: Ja, lesbijka; Ja, kobieta; Ja, Żyd; jak również: Wszyscy mężczyźni to... Kobiety są... – wynikają z własnego życiorysu, doświadczenia w niego wpisanego, są wskazaniem na ścisły związek autobiografizmu i gender.

Hasło „autobiografia” zredagowała Katarzyna Nadana-Sokołowska, badaczka zajmująca się intymistyką¹³. Pojawiają się więc najważniejsze dla badań nad (auto)biografizmem pojęcia, takie jak pakt autobiograficzny czy tożsamość refleksyjna. Autorka dzieli autobiografię na powstałe przed XX wiekiem i po nim, zwracając uwagę na coraz większą demokratyzację tego gatunku. Wymienia także funkcje autobiografii: autoprezentację społeczną, rekonstrukcję czy poszukiwania własnej tożsamości, a także funkcje na poziomie języka: estetyczną, autokreacyjną. Odnosi się tutaj do psychoanalizy Lacanowskiej i konstruktywizmu oraz performatywizmu. Kolejną część hasła stanowi partia poświęcona autobiografistyce kobiet. Badaczka nakreśla historię tego gatunku realizowanego przez kobiety – jako moment przełomowy wskazuje lata siedemdziesiąte XX wieku. Podkreśla ich odmiennność od tekstów tworzonych przez mężczyzn. Pojawia się więc pytanie, dlaczego autobiografia kobiet nie jest oddzielnym hasłem stworzonym na wzór na przykład kina kobiet i kina LGBT oraz literatury homoseksualnej (męskiej) i literatury lesbijskiej.

¹² Mam tu na myśli m.in. Joanny Bator, *Feminizm, postmodernizm, psychoanaliza. Filozoficzne dylematy feministek „drugiej fali”*, Słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2001; Joanny Mizielińskiej, *Płeć, ciało, seksualność. Od feminizmu do teorii queer*, Universitas, Kraków 2007.

¹³ Katarzyna Nadana-Sokołowska, *Problem religii w polskich dziennikach intymnych: Stanisław Brzozowski, Karol Ludwik Koniński, Henryk Elzenberg*, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa 2012.

Nadana-Sokołowska wskazuje też autobiografie rekonstruujące doświadczenia polskich Żydów oraz podejmujące zagadnienia traumy Holokaustu i kwestii naruszania tabu. Tej ostatniej poświęcono niewiele uwagi, a zawężenie do przykładu *Kato-taty* Halszki Opfer oraz *Marzeń i tajemnic* Danuty Wałęsy wydaje się zdecydowanie niewystarczające, zważywszy na to, że istnieją teksty równie mocno łamiące tabu i będące jednocześnie comingoutowymi, jak *Kręgi obcości* Michała Głowińskiego, czy interesujące gatunkowo i „ujawnieniowe”, jak *Dziewczyny, wyjdźcie z szafy!* Anny Laszuk. Ostatnia pozycja zawiera elementy biografii i autobiografii, choć jest reporterskim zbiorem rozmów. Przykład ten może wskazywać na wadę encyklopedii, która nie niuansuje możliwości wystąpienia autobiografii.

Wiele z pozostałych haseł encyklopedii nawiązuje pośrednio lub bezpośrednio do kategorii (auto)biografizmu. Nadana-Sokołowska jest także autorką hasła „dzienniki intymne”, w którym koncentruje się przede wszystkim na pisarstwie kobiet – głównych autorkach tego gatunku piśmiennictwa. Jako genezę wskazuje dzienniki duchowe, prowadzone w celu rachunku sumienia¹⁴. Przypomina klasyczne już dzieła intymistyki światowej autorstwa Anaïs Nin czy Virginii Woolf, a na gruncie polskim – jedynie Zofii Nałkowskiej i Marii Dąbrowskiej, zapominając o współczesnych, np. Krystyny Kofty.

Hasłem literaturoznawczym, które również kojarzy się z autobiografią, jest saga. Na genderowe konotacje tego gatunku zwraca uwagę Adriana Cavarero¹⁵, wskazując na „podmiot narracyjny” pragnący opowiedzieć indywidualną historię osadzoną w konkretnej płci i jej doświadczeniu, czyli biografii. Sagi pisane przez kobiety były odpowiedzią na patriarchalne historie męskich rodów. Feminizm pozwolił opisać rodzinę z perspektywy kobiet. Agnieszka Mrozik w hasle „saga” wskazuje na oryginalność tego gatunku na rodzimym gruncie – łączy on bowiem cechy dokumentu osobistego (biografia i autobiografia) i kroniki wydarzeń historycznych. Sagi są więc „możliwe jako hipoteza przeszłości”¹⁶. Przeszłości, z której cienia wyłaniają się Mayerowscy „odmieńcy” – kobiety, Żydzi, homoseksualiści.

Małe historie rodzinne prowadzą nas do wielkiej Historii, ale tej w wersji genderowej. Są to więc dzieje, wydarzenia, biografie, które do tej pory ginęły w ogromie opowieści uchodzących za ważniejsze, bo męskie. Hasło „herstory (herstoria)” autorstwa Sylwii Kuźmy-Markowskiej śledzi drogę, którą przeszły badaczki tej dziedziny – od odkrywania i spisania nieistniejącej dotąd historii kobiet do intersekcjonalności. Kategoria gender pozwala bowiem nie tylko

¹⁴ Szeroko na ten temat pisze w swojej książce Anna Pekaniec: *Czy w tej autobiografii jest kobieta? Kobięca literatura dokumentu osobistego od początku XIX wieku do wybuchu II wojny światowej*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2013.

¹⁵ Hanna Serkowska, *Podmiot, tożsamość, narracja. Polemika Adriany Cavarero z Rosi Braidotti*, „Pamiętnik Literacki” 2000, z. 1.

¹⁶ Inga Iwasiów, *Gender dla średnio zaawansowanych...*, s. 146.

ujawnić ważną obecność kobiet w historii, lecz także i pozostałych, do tej pory nieobecnych w dominującym (białym, męskim i prowadzonym z poziomu klasy średniej) dyskursie historycznym: gejów, lesbijek, Afroamerykanek, osób z niższych klas społecznych, rozszerzając społeczną i kulturową reprezentację grup oraz podmiotów mówiących. Jeśli feminizm wywołał głosy kobiet, to *gender studies* pozwala wreszcie usłyszeć głosy innych, znajdujących się na obrzeżach wszelkich dominujących dyskursów.

Z takich indywidualnych opowieści buduje się zbiorową świadomość. Wydaje się więc, że w *Encyklopedii gender* (auto)biografizm ma zasadnicze znaczenie. Można przyjąć, że każde hasło wiąże się z jednostkowym doświadczeniem czy przeżyciem autora/autorki, które będąc prywatne, jest też polityczne, zajmuje miejsce w przestrzeni instytucji i praktyk naukowych oraz komunikacji kulturowej. Nawet hasła, które pozornie nie mają nic wspólnego z autobiografią, sięgają do niej przez osobę je badającą/opisującą. Mam tu na myśli między innymi definicje związane z medycyną. Jedną z pierwszych jest „aborcja” – termin, który został tu potraktowany przede wszystkim w kategoriach filozoficzno- i religijno-społecznych, z dość krótką wzmianką dotyczącą kontekstu praw człowieka. Brakuje silnie autobiograficznego kontekstu w postaci wspomnienia *Manifestu 343* – petycji podpisanej w 1971 roku przez 343 znane Francuzki jako odpowiedzi na zaostrenie przepisów antyaborcyjnych. Manifest napisany przez Simone de Beauvoir sygnowały kobiety, które poddały się zabiegowi usunięcia ciąży. Był to największy w historii protest, który doprowadził do rewolucji w dostępie do środków antykoncepcyjnych. Zmiana ta jednak nie zaszłaby bez głosu kobiet i wypowiedzenia przez nie fragmentu ich biografii. Autorki hasła poświęconego aborcji – Bożena Umińska-Keff i Wanda Nowicka – wspominają o polskim przypadku osobistej narracji Alicji Tysiąc, która wygrała walkę z polskim rządem, a temu przyglądał się cały kraj.

Mocno biograficzne nawiązanie można natomiast znaleźć w haśle „AIDS”, w którym – oprócz czysto medycznych wyjaśnień choroby – obecne jest szerokie nawiązanie do różnych dziedzin sztuki. Na przykładzie autobiografii artystów skierowano uwagę na podmiotowość chorujących, zwrócono im człowieczeństwo, pozwolono przemówić i podzielić się doświadczeniem. Katarzyna Pabijanek przypomina między innymi szokującą pracę Nicholasa Nixona – cykl *People with AIDS* [Ludzie z AIDS], w którym zdjęcia umierających osób stanowią swego rodzaju osobiste narracje o chorobie, są krzykiem, wrzaskiem, o czym wspomina Susan Sontag¹⁷ jako o jedynym rodzaju opowiadania wartego odnotowania. Opowiedzenie siebie (w rozumieniu autobiograficznym) w takiej postaci to wyjście z cienia, poza ustalone ścieżki i ramy.

¹⁷ Zob. Susan Sontag, *Jak świadomość związana jest z ciałem. Dzienniki*, t. 2: 1964–1980, przeł. Dariusz Żukowski, Wydawnictwo Karakter, Kraków 2013.

Jedną najważniejszych feministycznych narracji jest ta poświęcona macierzyństwu, więc nie mogło i takiego hasła zabraknąć w encyklopedii. Jest ono oddzielone od „ciąży”, ale i wzbogacone o „ojcostwo”. Macierzyństwo w swojej definicji mocno nawiązuje do autobiografii – taki zabieg stosowała od początku krytyka feministyczna, która przeniosła mówienie o macierzyństwie ze sfery instytucjonalnej do przestrzeni prywatnej/publicznej. Jak mocno termin ten związany jest z autobiografizmem, świadczy wydana ostatnio książka Agnieszki Graff¹⁸ oraz dyskusja, którą wywołała. Autorka nie kryje, jak osobiste doświadczenie bycia matką zmieniło jej stosunek do różnych teorii feministycznych dotyczących tego elementu kobiecej biografii. Publikacja ta pokazuje, w jaki sposób teoria styka się z prawdziwym życiem. Autobiograficzne doświadczenie przeważa w tym przypadku nad nauką.

Z kolei ojcostwo, dzięki *gender studies* (głównie *men's studies*), zostało wydobyte z patriarchalnej konstrukcji męskości związanej z władzą, siłą i agresją. Stereotypowo opisywany ojciec najczęściej był nieobecny w domu, ale utrzymywał go finansowo. We współczesnych debatach mówi się coraz częściej o „nowym ojcostwie”, od którego oczekuje się obecności, czułości i wrażliwości, czyli cech wcześniej przypisanych kobietom. Pojawiają się także autobiograficzne teksty dotyczące ojcostwa, a nawet ciąży partnerki: *Dziennik ciężarowca* i *Dziennik taty* Tomasza Kwaśniewskiego czy *Plac zabaw* Marka Kochana, które w różny sposób mierzą się z zagadnieniem bycia ojcem. Wydaje się to męską odpowiedzią na pojawienie się w latach dziewięćdziesiątych autobiograficznych kobiecych tekstów o macierzyństwie, zarówno tych pisanych z perspektywy córki, jak i matki¹⁹. Interesujące w tym kontekście jest pytanie, czy możemy się spodziewać *Ojcostwa non-fiction* jako odpowiedzi na *Macierzyństwo non-fiction*²⁰?

Kategoria gender w centrum stawia Innego, który jednak najpierw musi się sam jako taki zdefiniować. Jest to więc zadanie tożsamościowe, silnie autobiograficzne – przyjrzenie się sobie i postawienie w kontrze lub wobec narracji dominującej. Inność bowiem to poczucie niedopasowania, brak przynależności do głównego nurtu. W kontekście autobiografii jest to ten jej element, który odróżnia ją od pozostałych, od większości. W trójkącie: gender, autobiografia i hasło, trzecia część jest zmienna i to ona przede wszystkim pozwala zauważyć związek dwóch pierwszych. Takim idealnym dopełnieniem tej niedokończonej triady,

¹⁸ Agnieszka Graff, *Matka. Feministka*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2014.

¹⁹ Ma tu na myśli m.in. Manueli Gretkowskiej *Polkę*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2001; Anny Nasiłowskiej, *Księżę początku*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2002; Doroty Terakowskiej, *Ono*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2003.

²⁰ Joanna Woźniczko-Czczott, *Macierzyństwo non-fiction. Relacja z przewrotu domowego*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2012.

budującej tożsamość, jest psychoanaliza²¹. W *Encyklopedii gender* występuje jako osobne hasło, a także jako element definicji: histeria, kompleks Antygony, kompleks kastracji i kompleks Edypa, matkobójstwo, przypadek Dory. Wszystkie te definicje odnoszą się do teorii Zygmunta Freuda, która pojawiła się w czasie ruchu emancypacyjnego kobiet, wskazując na płęć podmiotu jako zmienną w filozofii. Autorki haseł encyklopedycznych nie koncentrują się jednak tylko na teoriach freudowskich, lecz prezentują jeszcze inne szkoły psychoanalityczne przydatne w *gender studies*.

Nie zabrakło zatem tutaj i koncepcji *écriture féminine*, w której gender spotyka się z psychoanalizą. Ta idea związana przede wszystkim z pracami Luce Irigaray, Hélène Cixous i Julii Kristewej ściśle wiąże ze sobą autobiografię (cielesność) i gender (kobiecość). U jej podstaw tkwi postulat, by kobiecie doświadczanie świata wyrażać za pomocą kobiecego nowego języka. W przeciwnym razie kobiety nadal będą opowiadały świat, posługując się męskimi (opresyjnymi) kategoriami. Genderowa autobiografia potrzebuje genderowego języka. Kobieca autobiografia zawsze była dążeniem do niezależności, a sekretne zapiski były wentylem dla wolności. Dziś, dzięki *gender studies*, można przyjrzeć się dziennikom Innych²², choć w Polsce wciąż jest ich mało. Może właśnie z powodu braku języka, jakim można się posłużyć przy opisywaniu własnego doświadczenia.

Gender studies, które wyrastają z feminizmu i *women's studies*, opierają się na ukształtowanym w drugiej fali założeniu „przeformułowania podmiotu jako struktury na rzecz tożsamości i różnicy”²³. Podmiot uwikłany jest bowiem w szeroki kontekst płci, rasy, klasy, narodowości, orientacji seksualnej, czyli tego wszystkiego, co składa się na biografię. Konsekwencją takiego przekonania jest skoncentrowanie na tym, co jednostkowe, inne, a nie uniwersalne, powszechne. *Encyklopedia gender* w niemal każdym z haseł wskazuje – w bardziej lub mniej jawny sposób – na połączenie gender i autobiografii. Definicje – odnoszące się do siebie – kierują się kategorią gender jak drogowskazem. Drugą wytyczną, może mniej widoczną, jest właśnie (auto)biografia jako odniesienie do własnego doświadczenia badaczek/badaczy.

Wzajemne powiązania haseł, liczne odsyłacze do innych terminów i lektur oraz znakomicie opracowana bibliografia znajdująca się na końcu każdego hasła stanowią ogromną zaletę

²¹ Dużo na temat powiązań feminizmu (gender) i psychoanalizy piszą m.in. Anna Nasiłowska, *Feminizm i psychoanaliza – ucieczka od opozycji*. W: *Ciało i tekst. Feminizm w literaturoznawstwie – antologia szkiców*, red. Anna Nasiłowska, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa 2001; Joanna Bator, *Feminizm, postmodernizm, psychoanaliza...*; Paweł Dybel, *Zagadka „drugiej płci”. Spory wokół różnicy seksualnej w psychoanalizie i w feminizmie*, Universitas, Kraków 2006.

²² Zob. np. Michał Głowiński, *Kręgi obcości. Opowieść autobiograficzna*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2011.

²³ Anna Łebkowska, *Gender*. W: *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*, red. Michał Paweł Markowski, Ryszard Nycz, Universitas, Kraków 2012, s. 379.

publikacji. Elementy te świadczą o szerokim, interdyscyplinarnym charakterze pracy, wskazują ścieżki, którymi należy podążać, by pogłębić wiedzę z wybranej definicji encyklopedycznej.

Encyklopedia gender w licznych dyskusjach jest porównywana do *Słownika teorii feminizmu* Maggie Humm wydanego w języku polskim w 1993 roku. Po ponad dwudziestu latach stan badań nad feminizmem oraz gender poszerzył się o badawcze obszary, których Humm w swojej publikacji nie poruszyła. Poza tym encyklopedia wydana nakładem Czarnej Owcy – polskiego wydawnictwa – stara się jak najszerszej odnosić do naszej kultury. Zdecydowanie wypełnia więc lukę, zbiera dorobek polskich naukowców, pokazuje stan badań nad *gender studies* w Polsce, odnosi narzędzia wypracowane przez zachodnie ośrodki naukowe do rodzimych realiów. Pokazuje wreszcie, jak narzędzia gender są wykorzystywane w różnych kierunkach nauki. Nie budzi na pewno wątpliwości nowatorstwo projektu. Jest to niezwykle ważna kompilacja najistotniejszych zagadnień z zakresu feminizmu poszerzonego o *gender studies*, *men's studies*, *queer studies*. Mimo że kompendium wiedzy napisano językiem zrozumiałym dla środowisk pozaakademickich, nie zaryzykowałabym jednak stwierdzenia, że to one będą odbiorcami publikacji. Jest to raczej znakomity podręcznik dla studentek i studentów wielu kierunków, którzy będą mogli zapoznać się z podstawowymi pojęciami z zakresu *gender studies*, by zrozumieć, w jak wielu dziedzinach kategoria gender jest niezbędna.

Podsumowując rozważania, dla których punkt wyjścia stanowi *Encyklopedia gender*, należałoby odnieść się do postawionego w wstępie pytania o związek kategorii gender i autobiografizmu. Tożsamość – także jako konstrukcja społeczno-kulturowa – jest fundamentem biografii. Odsłanianie kolejnych zasłon przyjętych ról społecznych wynikających z płci biologicznej, rasy czy orientacji seksualnej (co jest jedną z funkcji *gender studies*) pozwala spojrzeć na podmiot sam w sobie, w „czystej postaci”, pozwala przemówić mu „własnym głosem”. W takim rozumieniu kategoria gender ma wpisana w siebie autobiograficzność, a hasła zamieszczone w *Encyklopedii gender* są tego doskonałym potwierdzeniem.

Bibliografia

- Bator Joanna, *Feminizm, postmodernizm, psychoanaliza. Filozoficzne dylematy feministek „drugiej fali”*, Słowo/ obraz terytoria, Gdańsk 2001.
- Burzyńska Anna, Markowski Michał Paweł, *Teorie literatury XX wieku. Podręcznik*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2009.
- Dybel Paweł, *Zagadka „drugiej płci”. Spory wokół różnicy seksualnej w psychoanalizie i w feminizmie*, Universitas, Kraków 2006.

- Encyklopedia gender. Płeć w kulturze*, pod redakcją Moniki Rudaś-Grodzkiej, Katarzyny Nadany-Sokołowskiej, Agnieszki Mrozik, Katarzyny Szczuki, Katarzyny Czczot, Barbary Smoleń, Anny Nasiłowskiej, Ewy Serafin i Agnieszki Wróbel, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2014.
- Gajewska Agnieszka, *Hasło: feminizm*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2008.
- Gender. Przewodnik Krytyki Politycznej*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2014.
- Głowiński Michał, *Kręgi obcości. Opowieść autobiograficzna*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2011.
- Graff Agnieszka, *Matka. Feministka*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2014.
- Humm Maggie, *Słownik teorii feminizmu*, przeł. Bożena Umińska, Jarosław Mikos, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa 1993.
- Iwasiów Inga, *Gender dla średnio zaawansowanych. Wykłady szczecińskie*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2004.
- Kłosińska Krystyna, *Feministyczna krytyka literacka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2010.
- Łebkowska Anna, *Gender. W: Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*, red. Michał Paweł Markowski, Ryszard Nycz, Universitas, Kraków 2012.
- Mizelińska Joanna, *Płeć, ciało, seksualność. Od feminizmu do teorii queer*, Universitas, Kraków 2007.
- Nadana-Sokołowska Katarzyna, *Problem religii w polskich dziennikach intymnych: Stanisław Brzozowski, Karol Ludwik Koniński, Henryk Elzenberg*, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa 2012.
- Nasiłowska Anna, *Feminizm i psychoanaliza – ucieczka od opozycji. W: Ciało i tekst. Feminizm w literaturoznawstwie – antologia szkiców*, red. Anna Nasiłowska, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa 2001.
- Pekaniec Anna, *Czy w tej autobiografii jest kobieta? Kobięca literatura dokumentu osobistego od początku XIX wieku do wybuchu II wojny światowej*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2013.
- Ritz German, *Niś w labiryncie pożądania. Gender i płeć w literaturze polskiej od romantyzmu do postmodernizmu*, przeł. Bronisław Drąg, Andrzej Kopacki, Małgorzata Łukasiewicz, Wiedza Powszechna, Warszawa 2002.
- Serkowska Hanna, *Podmiot, tożsamość, narracja. Polemika Adriany Cavarero z Rosi Braidotti*, „Pamiętnik Literacki” 2000, z. 1.
- Sontag Susan, *Jak świadomość związana jest z ciałem. Dzienniki*, t. 2: 1964–1980, przeł. Dariusz Żukowski, Wydawnictwo Karakter, Kraków 2013.
- Woźniczko-Czczot Joanna, *Macierzyństwo non-fiction. Relacja z przewrotu domowego*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2012.

Gender And (Auto)biography

Summary

The author of the article explores the connection between gender and (auto)biography. The release of the *Encyklopedia gender. Płeć w kulturze* [Encyclopedia Of Gender. Gender In Culture] is the occasion for reflections on the subject. It is the first publication of its kind issued in Polish language. It presents in the form of entries the terminology and methodology of gender studies in various fields of science. In the article the (auto)biographical category is treated in a context which goes beyond literature. The encyclopedia is an interdisciplinary publication, spanning from cultural studies, sociology, history to anthropology and medicine. The author draws attention to the identity (also as a socio-cultural construct) which is an element of the biography. The author indicates (auto)biographical traces in the encyclopedia's entries in order to confirm the fact that the category of gender has autobiography inscribed in it.

Keywords

encyclopedia of gender, gender, gender studies, (auto)biography, identity

Translated by Katarzyna Sylmanowicz

PROSIMY O CYTOWANIE TEGO ARTYKUŁU JAKO:

Anna Godzińska, *Gender i (auto)biografia*, „Autobiografia. Literatura. Kultura. Media” 2015, nr 1 (4), s. 233–244.